

ВИЗНАЧЕННЯ СИНТАКСИЧНО НЕОДНОЗНАЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНОМОВНОМУ ТЕКСТІ _____

Стаття присвячена розглядові теоретичних та практичних засад вивчення в українській мові синтаксичної омонімії як одного з типів мовленнєвої неоднозначності. На підставі аналізу найвідоміших наукових розвідок з традиційної та комп'ютерної лінгвістики виділено типи синтаксично неоднозначних конструкцій і відзначено закономірність їх функціонування в українському тексті.

Ключові слова: синтаксична омонімія, синтаксична конструкція, автоматичний синтаксичний аналіз, синтаксичний зв'язок, словосполучення, синтагма.

Необхідність створення комп'ютерних засобів інтелектуального опрацювання природної мови ставить перед науковцями нові завдання щодо концептуального моделювання мовних явищ за допомогою сучасних інформаційних технологій та відповідно до сучасного рівня лінгвістичних знань. Особливо актуальним є вивчення різних типів неоднозначності, про що свідчать численні розвідки¹. У цій статті пропонуємо розгляд теоретико-практичних засад вивчення синтаксичної омонімії, на основі виділених факторів розглядаємо можливість визначення в україномовному тексті типів синтаксичної омонімії та їхню специфіку. Робота виконується в рамках розроблення системи автоматичного машинного перекладу².

Проблему вивчення неоднозначності завжди зумовлювали практичні потреби: необхідність інтегрального опису лексики, створення адекватних граматики, лінгвістичне забезпечення систем автоматичного аналізу текстів природної мови. На сьогодні сформовано значну теоретико-практичну базу щодо визначення природи явища неоднозначності на лексичному та морфологічному рівнях у двох її виявах — полісемії та омонімії, їх розрізнення, усунення при автоматичному аналізі тексту. Зважаючи на це, не тільки фахівець, а й мовець із достатнім рівнем мовної компетенції кваліфікуватиме, наприклад, мов-

¹ Грязнухіна Т. О., Братищенко Л. Г. *та ін.* Шляхи уникнення омонімії в системі автоматичного морфологічного аналізу // *Мовознавство*.— 1989.— № 5.— С. 3–12; Зинькіна Ю. В., Пяткин Н. В., Невзорова О. А. Разрешение функциональной омонимии в русском языке на основе контекстных правил.— <http://www.dialog-21.ru>; Кобзарева Т. Ю., Афанасьева Р. Н. Универсальный модуль предсинтаксического анализа омонимии частей речи в русском языке на основе словаря диагностических ситуаций.— www.dialog-22.ru; Невзорова О. А. Реконструкция формального контекста синтаксемы по синтаксическому словарю Г. А. Золотовой.— www.dialog-22.ru; Шипнівська О. О. Функціонування міжчастини мовних морфологічних омонімів в українських текстах // *Мовознавство*.— 2005.— № 6.— С. 70–80.

² Замаруєва І. В. Комп'ютерна модель розуміння природно-мовної текстової інформації // *Пробл. програмування*.— 1999.— № 2.— С. 96–102.

ні одиниці *коса, замок, орган, мати, брати* як омонімічні. Дослідження омонімічності мовних одиниць, визнаної на рівні двох форм існування мови, писемної та усної, довели системність мовного явища, дію універсальних законів переваги та простоти, продемонстрували властивості мовних засобів виражати безмежну кількість змістів.

Порівняно з лексичними та морфологічними омонімами синтаксичні не є такими очевидними, адже в більшості випадків синтаксично неоднозначні структури сприймаються однозначно, оскільки для їх інтерпретації в процесі спілкування та лінгвістичного аналізу залучається семантико-синтаксична інформація. Розуміння синтаксично неоднозначних конструкцій залежить від рівня лінгвістичної компетенції мовців та від застосованої граматики. Показовим прикладом синтаксичної неоднозначності за умови формального збігу конструкцій є словосполучення зі значенням родового суб'єкта та родового об'єкта *привітання письменників*³. Подвійне розуміння залежить від ступеня деталізації семантико-синтаксичної інформації, скажімо, варто однозначність / неоднозначність словосполучення *скульптура художника* визначати, виокремлюючи, крім об'єктних та суб'єктних, означальні відношення відносності та належності. Традиційно з явищем синтаксичної омонімії пов'язують випадки неоднозначного розуміння конструкції, що зумовлено порядком слів у реченні, скажімо, місцем розташування суб'єкта та об'єкта, як наприклад, *Добро переможе зло*.

Виникає питання, чи можна говорити про об'єктивно наявну синтаксичну омонімію, чи це явище суто стилістичне, адже про лексичну та морфологічну омонімію тривалий час через брак системного опису говорили як про явища суто стилістичні, що для системи мови не мають значення? Щоб відповісти на це питання, необхідно з'ясувати, для яких синтаксичних одиниць слід визначати явище синтаксичної омонімії та які фактори його зумовлюють.

Унікальна властивість мовного знака, за якою більш місткий за обсягом і багатовимірний за структурною організацією план змісту не має однозначного відповідника в плані вираження, породжує багатоаспектне явище неоднозначності і на синтаксичному рівні. Набуває нового значення положення С. Й. Карцевського, згідно з яким означувані й означальні постійно рухаються у площині реальності, «кожен виходить із меж, призначених йому партнером: означальне прагне оволодіти іншими функціями, ніж його власні; означуване прагне до того, щоб виразити себе іншими засобами, ніж його власний знак»⁴.

Синтаксична омонімія в порівнянні з достатньо вивченими на сьогодні лексичною і морфологічною та з огляду на природу синтаксичних одиниць має значний потенціал дослідження. Певних труднощів додає специфіка самої синтаксичної системи природної мови, адже синтаксис уже «безпосередньо співвідноситься з процесом мислення і комунікації: одиниці інших рівнів мовної системи беруть участь у формуванні думки і в комунікативному вираженні її через синтаксис»⁵.

Вивчення синтаксичної омонімії було зумовлене практичними потребами стилістики, граматики, перекладознавства, комп'ютерної лінгвістики. Як предмет лінгвістичних досліджень (окремі аспекти, що вивчалися на матеріалі різних

³ Тараненко О. О. Омонімі // Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) та ін.— К., 2000.— С. 434–436.

⁴ Карцевський С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях.— М., 1965.— Ч. 2.— С. 85–90.

⁵ Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка.— М., 1973.— С. 6.

мов), синтаксична омонімія привертала увагу багатьох дослідників, серед яких — Л. М. Йорданська, Ф. І. Маулер, О. В. Гладкий, Н. П. Колесников⁶. В українській мові явище синтаксичної омонімії представлено окремими аспектами проблеми⁷.

Виявлення факторів, що зумовлюють синтаксичну неоднозначність, та опис типів синтаксично неоднозначних конструкцій у традиційній та комп'ютерній лінгвістиці продемонстрували два методологічні підходи до аналізу цього явища. Згідно з першим, визначальним у виділенні синтаксично омонімічних конструкцій є розуміння змісту речення реципієнтом, до уваги дослідників потрапляють ті речення із синтаксичною омонімією, які неоднозначні передусім на рівні змісту. Однією з передумов синтаксичної омонімії в межах цього підходу, на думку дослідників, виступає тотожність морфологічного та лексичного складу речення, його звукової форми. Зокрема, Г. О. Золотова синтаксичні омоніми розуміє як «однакові за структурою та лексичним складом, але різні за функціями синтаксичні форми»⁸. Аналогічно Ф. А. Дрейзин визнає синтаксичними омонімами речення, неоднозначність яких зумовлена як суто синтаксичними засобами, так і значенням слів⁹.

Істотною рисою другого підходу щодо визначення синтаксичної омонімії є відмежування синтаксичного та семантичного компонентів без залучення лексичного компонента. Як зазначає Л. М. Йорданська, синтаксична омонімія не означає наявності і семантичної омонімії, синтаксична правильність структури речення не означає адекватності змісту¹⁰.

Другий підхід щодо виділення синтаксичних омонімів набув поширення у працях із розроблення систем автоматичного опрацювання текстів природної мови, в яких особливої актуальності набула проблема синтаксичної омонімії. Розроблювані системи автоматичного синтаксичного аналізу подають значну кількість синтаксично неоднозначних моделей речень, з-поміж яких необхідно вибрати доцільний варіант. Згідно із запропонованими підходами, синтаксична омонімія розглядається на рівні формального представлення речення. Наприклад, О. В. Гладкий синтаксичною омонімією називає наявність у реченні різних значень, зумовлену неоднозначністю його синтаксичної структури¹¹. Л. М. Йорданська під синтаксичними омонімами розуміє «можливість приписати фразі більше ніж одну правильну синтаксичну структуру»¹². При цьому правильною синтаксичною структурою дослідниця вважає таку синтак-

⁶ *Йорданская Л. Н.* Синтаксическая омонимия в русском языке (с точки зрения автоматического анализа и синтеза) // Науч.-тех. информация.— 1967.— № 5.— С. 9–17; *Маулер Ф. И.* Грамматическая омонимия в современном английском языке.— Ростов-н/Д., 1983.— 134 с.; *Гладкий А. В.* Синтаксические структуры естественного языка в автоматизированных системах общения.— М., 1985.— 140 с.; *Колесников Н. П.* Омонимия в предложении и вопросы ее устранения.— М., 1976.— 115 с.

⁷ *Тараненко О. О.* Амфіболія // Українська мова: Енциклопедія.— С. 645–646; *Чередниченко І. Г.* Принципи розрізнення неузгоджених означень і присубстантивних додатків, виражених формою родового відмінка без прийменників // Укр. мова.— 1955.— № 2.— С. 33–38.; *Ващук В. О., Моренець В. В.* Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках // Укр. мова і літ. в шк.— 1965.— № 1.— С. 35–41.

⁸ *Золотова Г. А.* Зазнач. праця.— С. 105.

⁹ *Дрейзин Ф. А.* Частота появления основных видов синтаксической омонимии в русских текстах // Науч.-тех. информация.— 1966.— № 12.— С. 55.

¹⁰ *Йорданская Л. Н.* Зазнач. праця.— С. 9–10.

¹¹ *Гладкий А. В.* Зазнач. праця.— С. 110–111.

¹² *Йорданская Л. Н.* Зазнач. праця.— С. 9.

сичну структуру, яку приписує поданій фразі носій мови, ґрунтуючись на своєму інтуїтивному уявленні про правильність синтаксичної структури.

Хоч розглянуті підходи і запропоновані в межах певних дослідницьких потреб, проте вони не є взаємовиключними. Навіть більше, можна говорити про напрацьовану спільну поняттєву базу для дослідження явища, відповідно до якої стає можливим виділення найтиповіших випадків синтаксичної омонімії, розмежування конструкцій, яким притаманна синтаксична неоднозначність. Представлені в літературі методики та практичні потреби визначення синтаксичних омонімів насамперед свідчать про об'єктивність явища, про його функціонування в мові та мовленні. Якщо в межах традиційного мовознавства лише піднімають питання про явище, наголошуючи на свідомому аналізі речення людиною, то в разі формального аналізу текстів ідеться про закономірність та поширеність синтаксичної омонімії. Так, О. М. Гвоздев зауважує, що омонізм можна розкрити тільки завдяки свідомому розгляду мовленнєвого матеріалу, виробленням відповідного підходу¹³. Натомість у працях з автоматичного опрацювання текстів природної мови запропоноване формальне представлення речення відкриває об'єктивну картину явища, його не спорадичний, а закономірний характер. Розглядаючи типи синтаксичної неоднозначності, О. В. Гладкий зазначає, що в реальних текстах така омонімія зустрічається досить часто¹⁴. Про системність, закономірність явища свідчить і одностайність дослідників щодо одиниць аналізу та визначення типів синтаксичної омонімії. У межах двох підходів беруть до уваги аналогічний мовний матеріал. Запропоновані дефініції охоплюють найчастіше речення як головну синтаксичну одиницю. О. М. Гвоздев синтаксичними омонімами називає речення, в яких «відоме слово ... об'єднується не з одним визначеним словом, а з двома різними або з одним словом і групою слів»¹⁵. Розширюючи рамки явища, Б. С. Мучник дає таку дефініцію: «синтаксичними омонімами називаються речення, при сприйнятті яких виникає помилковий значеннєвий зв'язок слів»¹⁶. На певну універсальність претендує визначення Н. П. Колесникова: синтаксична омонімія — «явище, за якого в реченні виникає додаткове значення, не передбачене автором і зумовлене синтаксичними факторами»¹⁷. Дослідник, залучаючи до аналізу вчення про порядок слів у реченні, розглядає синтаксичну омонімію на рівні словосполучення, речення, синтагми.

З урахуванням застосованих принципів формального представлення структури речення, виділяючи синтаксичну групу як складник синтаксичної структури речення, О. В. Гладкий описує три типи синтаксичних омонімів, специфіка яких збігається із запропонованими іншими дослідниками класифікаціями (як у традиційній, так і в прикладній лінгвістиці): тотожні синтаксичні компоненти з різними типами підрядного зв'язку; неоднозначність визначення членів синтаксичної конструкції, головного слова; омонімія конструкцій з однорідними членами речення: які члени речення однорідні,

¹³ Гвоздев А. Н. Об одной проблеме стилистики // *Вопр. рус. языкознания.*— Саратов, 1961.— С. 225–241.

¹⁴ Гладкий А. В. *Знач. праця.*— С. 120.

¹⁵ Гвоздев А. Н. *Знач. праця.*— С. 234.

¹⁶ Мучник Б. С. О классификации синтаксических омонимов // *Филол. сб.*— Алма-Ата, 1966.— Вып. 5.— С. 119–126.

¹⁷ Колесников Н. П. *Знач. праця.*— С. 7.

якому з однорідних членів підпорядкована синтаксична конструкція, чи є однорідність¹⁸.

На нашу думку, проблема вивчення синтаксичної омонімії набуває нового осмислення, зважаючи на розроблену на сьогодні теорію синтаксичної системи мови з ученням про головні одиниці синтаксису, принципи представлення та моделювання синтаксичної структури. Такий підхід дозволяє перевірити та оцінити науково-практичні напрацювання стосовно явища та виявити напрями подальших досліджень.

Отже, явище, за якого синтаксична конструкція — речення, словосполучення — має більше ніж одне значення, що виявляється у формально-синтаксичній та семантико-синтаксичній структурі, зумовлене синтаксичними засобами, називатимемо синтаксичною омонімією.

Омонімію синтаксичної структури можуть породжувати різні за своєю природою фактори: 1) формально-синтаксичні (тип синтаксичного зв'язку між компонентами синтаксичної конструкції, порядок розміщення слів у реченні, різний поділ речення на складові частини, омонімічність моделей, за якими будуються словосполучення); 2) семантико-синтаксичні (тип синтаксичного відношення між компонентами синтаксичної структури); 3) сукупність формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних факторів.

Сьогодні в українському мовознавстві, на жаль, немає докладного теоретичного опису явища синтаксичної неоднозначності, її типів. Проте на основі розглянутих вище праць та з огляду на теоретичні розвідки із синтаксису можна сформулювати загальну картину явища. У нашому дослідженні розглядаємо декілька типів синтаксичних омонімів: синтаксичні омоніми на рівні словосполучення, синтаксичні омоніми на рівні синтагми, синтаксичні омоніми на рівні речення (зокрема між частинами складного речення). Розрізняємо синтаксично неоднозначні структури і за типом синтаксичних відношень, що існують між головним та залежним компонентами синтаксичної структури, — об'єктні, атрибутивні, обставинні тощо.

Одним із чинників синтаксичної омонімії за умови формального збігу компонентів синтаксичної конструкції є визначення типу синтаксичного зв'язку та виражених ним синтаксичних відношень, зокрема на рівні словосполучення. Виявом різних типів синтаксичного зв'язку — узгодження, керування та прилягання — стають моделі словосполучень, тобто механізми синтаксичного поєднання слів¹⁹. Можливі варіанти семантичних відношень, які виникають між компонентами моделі, виражають їх синтаксичну та семантико-синтаксичну неоднозначність. Проте існує проблема визначення таких відношень. Зокрема, відношення між словами виділяють за різним ступенем абстракції: це власне синтаксичні відношення, не зумовлені лексичним значенням компонентів, а лише їх граматичною семантикою, та семантико-синтаксичні відношення, зумовлені лексичним значенням компонентів²⁰. До власне синтаксичних зараховують об'єктні, означальні та обставинні відношення. Меншим ступенем абстракції характеризуються, наприклад, атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-присвійні, обставинні та обставинно-часові відношення.

Вичерпного набору семантичних відношень у літературі немає. Навіть більше, у межах дослідницьких підходів до аналізу певних типів синтаксично-

¹⁸ Гладкий А. В. Знач. праця.— С. 110–127.

¹⁹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис.— К., 1993.— С. 15–47.

²⁰ Белашанкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис.— М., 1977.— С. 47–48.

го зв'язку, як-от керування та прилягання, дослідники по-різному визначають семантичні відношення та їхню роль у формуванні словосполучення²¹. Так, Н. Ю. Шведова за один з критеріїв визначення керування бере ускладненість / неускладненість об'єктних та доповнювальних відношень означальними та обставинними²². Якщо ж відмінкова форма вживається з власне означальним чи обставинно-доповнювальним значенням, то вона не керується, а прилягає, створюючи відмінкові прилягання. Розглядаючи іменникове прилягання, Н. Ю. Шведова зазначає: «Відмінкове прилягання — це приєднання до повнозначного слова (будь-якої частини мови) відмінкової (без прийменника чи з прийменником) форми імені з означальним значенням. При цьому означальне значення розуміється широко — і як власне означальне, і як обставинне, і як означально-обставинне»²³.

Як уже не раз зазначалось у працях з граматики, основний недолік таких підходів полягає в тому, що немає чітких підстав для розмежування слабкого керування та відмінкового прилягання²⁴. Отже, з огляду на наявні теоретичні положення не можуть бути чітко визначеними й синтаксичні відношення між компонентами, а тому такі словосполучення, як *гімн праці, ложка з дерева, будинок на два вікна, рух проти війни*, можуть отримувати, як мінімум, два семантичні відношення та синтаксичні зв'язки.

Одним з показових прикладів синтаксичної омонімії в цьому контексті є неоднозначність словосполучень, зокрема іменникових. Важливо, що цей тип неоднозначності розглядався в традиційній лінгвістиці, насамперед на матеріалі словосполучень, у яких залежне слово виражене родовим відмінком²⁵. Зокрема, йдеться про представлення суб'єктно-означальних (напр.: *зустріч делегації, привітання сусідів, рішення зборів, скульптури Івана Кавалерідзе, підтримка уряду*) та об'єктно-означальних відношень (*рішення справи*). Важливо, що дослідники часто визначають групи словосполучень з об'єктними відношеннями та групи словосполучень з означальним відношенням²⁶. У більшості ж випадків слід говорити про поєднання кількох семантико-синтаксичних відношень, зумовлених лексичним значенням компонентів словосполучення, напр.: *атака ворога* (і ворог атакує, і атакують ворога), *фотографія брата* (фотографію зробив брат, фотографія належить братові, на фотографії зображений брат).

Проте вже сама наявність таких перехідних явищ свідчить про неоднозначність, адже форма вираження цих відношень тотожна. Така варіативність підходів дослідників у традиційному мовознавстві позначається і на опрацюванні синтаксичних конструкцій у разі аналізу текстів природної мови комп'ютером. Лінгвісти в цьому випадку найчастіше схильні до певних домовленостей з огляду на практичні потреби. Зокрема, І. О. Мельчук, розглядаючи поверхнево-синтаксичні відношення, наголошує, що головна проблема полягає навіть не в повноті списку таких відношень, а в незрозумілості та непослідовності, що стосуються закріпленості тих чи інших відношень за певними конструкціями

²¹ Вихованець І. Р. Знач. праця.— С. 43–47; Загнітко А. П. Типи словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями // Основи українського теоретичного синтаксису.— Горлівка, 2004.— Ч. 1.— С. 54–57.

²² Русская грамматика. Синтаксис.— М., 1980.— Т. 2.— С. 21.

²³ Там же.

²⁴ Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Зв'язки між словами // Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання.— К., 1994.— С. 19–55.

²⁵ Чередниченко І. Г. Знач. праця; Загнітко А. П. Знач. праця.— С. 54–57.

²⁶ Там же.

ми²⁷. Дослідник поряд із комплетивними, означальними, кількісними відношеннями виділяє, наприклад, атрибутивні і зазначає, що до них належить більшість неузгоджених означень на зразок *людина зі зброєю, отвір діаметром*. Разом з цим науковець серед означальних відношень розглядає один з типів іменникового прилягання *політично освічений*. Важливо, що І. О. Мельчук зауважує: «набори поверхнево-синтаксичних відношень різних мов практично не співвідносні»²⁸.

Формальним чинником синтаксичної омонімії є неоднозначне визначення синтагм, їхніх головного та залежного компонентів, причому в разі аналізу речення як людиною, так і комп'ютером. Якщо Н. П. Колесников у розвідці про синтаксичну омонімію, виходячи з розуміння фрази людиною, синтагму тлумачить як інтонаційно-змістову єдність, що складається зі слів і відповідає окремому змістовому комплексу в реченні²⁹, то Л. М. Йорданська, спираючись на досвід розробників систем автоматичного аналізу текстів, послуговується формальним визначенням синтагми: типове поєднання двох елементів, для якого вказано головний і залежний елементи та тип синтаксичного відношення між ними³⁰.

На думку Л. М. Йорданської, можливості будь-якої мови в плані синтаксичної омонімії, тобто кількість і характер цієї омонімії, залежать від наявності в цій мові випадків омонімії синтагм. За результатами лінгвістичних досліджень науковця, фактично будь-яка синтагма в мовленні має більше ніж одну схему аналізу: будь-яке слово може неоднозначно співвідноситися з потенційним претендентом на головне з-поміж низки можливих³¹.

Омонімію синтагм можуть зумовлювати як формальні, так і семантичні чинники. Причому семантичні чинники — формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні — мають такий самий характер, як і у випадку синтаксичної неоднозначності словосполучень. Наприклад, у реченні *Пізнє батьківство має переваги: / діти і онуки чоловіків зрілого віку / «генетично програмують» на триваліше життя*, де для синтагми *діти і онуки чоловіків зрілого віку* можна визначити об'єктні й означальні відношення. Аналогічно і в реченні *Тінь яблуни не заважає*, яке залежно від визначення семантичних відношень для синтагми *тінь яблуни* — об'єктні чи означальні, — кваліфікуватиметься як однокладне чи двокладне. Отже, такі словосполучення зумовлюють неоднозначність речення в цілому: *Звинувачення судді необґрунтовані* (суддю звинуватили чи суддя звинуватив?), *Слід прочитати лист матері* (лист варто прочитати кому? чи лист варто прочитати чий?).

Неоднозначну схему поділу речення на синтагми задає, наприклад, давальний відмінок суб'єкта та об'єкта займенника в безособовому реченні *Мені // нікому заздрити* і *Мені нікому // заздрити*; *Раджу // йому допомогти* і *Раджу йому // допомогти*. Подібне спостерігаємо і в реченні з пасивною конструкцією *начальник рекомендований міністром* — *начальника рекомендували бути міністром* і *міністр рекомендував кандидатуру начальника*. Одним з потенційно можливих та частотних випадків синтаксичної неоднозначності є син-

²⁷ Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл–Текст». Семантика, синтаксис. — М., 1974. — С. 234.

²⁸ Там же. — С. 235.

²⁹ Колесников Н. П. Знач. праця. — С. 16.

³⁰ Йорданская Л. Н. Знач. праця. — С. 9–10.

³¹ Там же. — С. 17.

тагми з прислівником, як-от: *Відвідувачі (розглянули детально) представлені експонати і Відвідувачі розглянули (детально представлені) експонати.*

Значну частку серед синтаксично неоднозначних синтагм становлять приєдникові конструкції, для яких необхідно визначити головне слово. Причому синтагми такого типу виділялися дослідниками як у традиційному мовознавстві, зокрема в контексті літературного редагування, так і в комп'ютерній лінгвістиці³². Для синтагм із приєдниковим словосполученням найчастіше неоднозначним є визначення головного слова: *літературний редактор*³³ у журнал для підлітків з вищою філологічною освітою; *менеджер* для роботи з клієнтами зі знанням шведської мови; *філії компанії* для посіву *використовують насіння провідних виробників* з високим біологічним потенціалом врожайності; *дозволяють користуватися зброєю* навіть з водою у стволи; *одяг від вітчизняного виробника* для жінок та чоловіків за доступними цінами.

До найчастотніших випадків синтаксичної омонімії належать синтагми з дієприкметниковими зворотами та підрядними означальними реченнями, наприклад: *Учитель показав дослідження таблиць, зроблені хіміком (дослідження, зроблені хіміком чи таблиці, зроблені хіміком).* Аналогічну ситуацію маємо і в складному реченні з підрядним означальним: *На засіданні уряду вимагали заступника міністра, який поїхав у відрядження (заступник міністра, який поїхав у відрядження чи міністр, який поїхав у відрядження).*

Як зазначалося вище, одним із виявів синтаксичної омонімії є неоднозначність представлення конструкцій з однорідними членами³⁴. В одних випадках постає питання, чи є однорідність і що з чим є однорідним, як співвідносяться залежні від однорідних членів слова: *зв'язок механізованих і танкових підрозділів з артилерією* (неоднозначність однорідних членів: що є однорідним — *механізованих та танкових*, які залежать від *підрозділів*, чи *механізованих підрозділів та танкових підрозділів з артилерією?*; чи залежить словосполучення з *артилерією* від *танкових підрозділів*, чи від *зв'язок?*).

Так само в синтагмах, у яких при одному з однорідних членів є залежне слово, а при іншому — немає: *Буде не дуже спекотно та сухо* (частка *дуже* стосується прислівника *спекотно* чи й *сухо?*), *На столі лежали свіжі газети та книги* (*свіжі* стосується і газет, і книг чи тільки газет?), *Виконано зобов'язання щодо виробництва птишиного м'яса та молока* (означення *птишине* стосується тільки *м'яса* чи ще й *молока?*).

Одним з ключових факторів, що зумовлює появу синтаксичної омонімії та водночас стає передумовою часткового уникнення непорозуміння, є порядок слів у реченні. В одних випадках зміна порядку членів речення змінює їхні функції, граматичне й лексичне значення та зміст фрази, в інших — представлення членів речення не приводить до кардинальної зміни змісту. Як правило, дослідники виділяють прямий порядок слів — звичний порядок розташування слів у реченні, що зумовлений мовленнєвою інтуїцією, визнається нормальним, хоч і необов'язковим. Зміну звичного розташування слів, синтагм у ре-

³² Грязнухина Т. А. Анализ предложных связей в научном тексте.— К., 1985.— 148 с.; Бугаков О. В. Зони приєдникових зв'язків у синтаксичній структурі українського речення // Мовознавство.— 2005.— № 5.— С. 75–87; Дрейзин Ф. А. Знач. праця.— С. 55–59.

³³ Жирним шрифтом виділено претендентів на головне слово.

³⁴ Дрейзин Ф. А. Зависимые слова и группы слов при однородных существительных с точки зрения автоматического синтаксического анализа (на материале русского языка) // Науч.-тех. информация.— 1966.— № 7.— С. 43–45; Гладкий А. В. Знач. праця.— С. 116–120.

ченні і членів речення всередині синтагми називають інверсією. Крім того, виділяють амфіболію — таке розташування слів у реченні, за якого в ньому виникає додаткове значення, не передбачене автором. Саме амфіболія досить часто стає об'єктом уваги дослідників, які вивчають синтаксичну омонімію³⁵.

Про важливість урахування порядку слів при синтаксичному аналізі свідчать описані вище випадки неоднозначного виділення синтагм у реченні. Для розуміння змісту таких речень найчастіше залучаються знання про дійсність та інтонація. У разі машинного опрацювання тексту дослідники спираються на прямий порядок слів. Приклад машинного перекладу з російської мови українською в наступному реченні демонструє те, як позначається на змісті перекладного речення непрямий порядок слів: *Вот как это трагическое событие описывает летопись Китая: «Переместились горы и реки, дороги были разрушены»*. При перекладі українською мовою суб'єкт дії *летопись* стає об'єктом, а об'єкт дії *событие* — суб'єктом: *От як ця трагічна подія описує літопис Китаю: «Перемістилися гори і річки, дороги були зруйновані»*. Заміна так званого прямого порядку слів інверсним не утруднює розуміння тексту людиною, проте в разі машинного опрацювання додає варіант інтерпретації *Загартований таким чином організм мінус за вікном аж ніяк не злякає* (і *організм*, і *мінус* можуть бути визначені і як суб'єкт, і як об'єкт).

Таким чином, характер явища синтаксичної омонімії залежить від обраної для аналізу методики, способу представлення синтаксичної структури речення. Синтаксично омонімічними можуть бути речення в цілому, словосполучення як самостійні одиниці-конструкції та як підпорядковані реченню одиниці, синтагми як сукупність лінійно розташованих слів у реченні. У випадку автоматичного опрацювання мови варто говорити як про омонімічність речення в цілому, так і про омонімічність синтаксичних конструкцій. Ключовим фактором, що зумовлює омонімічність синтаксичних конструкцій за умови формальної тотожності, можуть бути: формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні відношення з урахуванням різних рівнів узагальнення. Опис явища на рівні сприйняття тексту людиною та комп'ютером дозволяє вибудувати загальну картину типів синтаксичних омонімів та окреслити напрями їх подальшого теоретичного та практичного вивчення. Проте остаточне визначення лінгвістичної природи синтаксичної омонімії потребує дослідження значно більшого обсягу мовленнєвого матеріалу. Такий підхід дозволить довести або спростувати явища синтаксичної омонімії, синонімії та полісемії як виявів асиметричного дуалізму мовного знака (за С. Й. Карцевським). Важливим є розроблення методів усунення синтаксичної неоднозначності з урахуванням їхніх формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних властивостей.

O. O. SHYPNIVSKA

DEFINITION OF THE SYNTACTICALLY AMBIGUOUS CONSTRUCTIONS IN UKRAINIAN

The theoretical and practical aspects of syntactical ambiguity were presented in many works. Unfortunately this problem has not been described for Ukrainian. In the paper theoretical and practical basis of the syntactical ambiguity as one type of language ambiguity in Ukrainian is described. According to analysis of the most known works in traditional and

³⁵ Тараненко О. О. Амфіболія...— С. 645–646; Колесников Н. П. Зазнач. праця.— С. 26–29.

computer linguistics types of syntactical ambiguity constructions and their regular functioning in Ukrainian are observed.

Generally the syntactical ambiguity is understood as a potential possibility of syntactical construction — sentence, word combination, syntagma — to have more than one sense. These senses are specified by different factors: formal-syntactical factors (type of syntactical connections, words order), semantic-syntactical factors (type of syntactical relations) and by both formal-syntactical and semantic-syntactical factors. As a rule native speaker does not note this peculiarity of language but for translation and for teaching language it's rather complex problem. In the field of computational linguistics, syntactic disambiguation is defined as the problem of computationally determining which «sense» of a sentence is activated by the use of the phrase in a particular text.

Description of the syntactical ambiguity in aspect of human and computer perception allows us to present general picture of this language phenomenon and determine their practical and theoretical studying in the future. We distinguish two types of this ambiguity: type 1 — constructions where it is difficult to determine a governing word in sentence, in word combination or in syntagma and it is difficult to determine a type of a syntactical connection; type 2 — constructions where it is difficult to determine a type of a syntactical relation between word forms in sentence, word combination or syntagma. Particularity of the syntactical ambiguity depends on an analysis method and a method of a syntactical structure presentation. Description of the syntactical ambiguity in aspect of human and computer perception allows us to present general picture of this language phenomenon and determine their practical and theoretical studying in the future.

Keywords: syntactical ambiguity, syntactical construction, automatic syntactical analysis, syntactical connections, word combination, syntagma.